

Historical Backgrounds and Consequences of Louis Massignon's Esoteric Approach in Islamology

Seyed Kamal Keshiknevis Razavi¹, Hamidreza Sanaei², Abbas Ahmadvand³,
Mehdi Mojtahedi⁴

¹ Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran (**Corresponding author**).
keshiknevisrazavi.sayyedkamal@mail.um.ac.ir

² Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. hr.sanaei@um.ac.ir

³ Associate Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. a_ahmadvand@sbu.ac.ir

⁴ Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. mmojtahedi@um.ac.ir

Abstract

This study aims to analyze the influence of Louis Massignon's (1883–1962) internal, personal, and cultural concerns on the development of his view toward esotericism in Islam, especially Sufism and Shiism. Massignon, one of the most prominent Western scholars of Islam, not only as an academic researcher, but also as an individual with a spiritual spirit and deep Catholic roots, tried to present a different image of Islam compared to the stereotypical and sometimes orientalist view of his contemporaries. The main goal of the present study is to demonstrate the fact that Massignon's research on Shiism and Sufism, beyond a purely scientific analysis, was a reflection of his existential search for the spiritual connections between Christianity and Islam. The central question of the research is how and to what extent the internal factors such as Catholic religious background, the influence of Christian spiritual literature, personal experiences of encountering the Islamic world, and the need to redefine the relationship between Christianity and Islam influenced the formation of Massignon's view on Shiism and Sufism. This issue is also accompanied by the sub-question of whether Massignon was able to free himself from the ideologies of his time, including French colonialism and the dominant discourse of Orientalism. This research has been conducted based on the descriptive-analytical approach and library resources as well as primary and secondary texts. The analysis of Massignon's works, especially those published in the form of historical, philological, and mystical research on

Cite this article: Keshiknevis Razavi, S.K., Sanaei, H.R., Ahmadvand, A. & Mojtahedi, M.(2025). Historical Backgrounds and Consequences of Louis Massignon's Esoteric Approach in Islamology. *History of Islam*, 26(3), p. 125-142.
<https://doi.org/10.22081/HIQ.2022.63659.2250>

Received: 2025/04/06

Received in revised form: 2025/05/13

Accepted: 2025/06/06

Available online: 2025/10/02

Type of article: Research Article

Publisher: Baqir al-Olum University

<https://pwq.bou.ac.ir/>

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

Shiism, Hallaj, and the Nusayris, in addition to studying his spiritual and intellectual biography, has provided the opportunity to understand the connection between his personal life and his scientific project. Edward Saeed's theory of Orientalism has also been used as a critical framework to assess Massignon's position among the classical Orientalists. The findings of the research clarify that Massignon, unlike many of his contemporaries who understood Islam merely as a legal and political structure, sought to discover its inner and spiritual layers. After traveling to Iraq in 1908 and visiting Karbala and Najaf, he approached Shiism as a heroic and justice-seeking movement. He defined Shiism not as a theological or jurisprudential system, but as a "collective awareness" of the tragedy of Karbala and the hope for the ultimate triumph of justice. However, Massignon showed distrust of the blood legitimacy of the Ahl al-Bayt (A.S.) and considered it a form of materialism, although he praised the epic of Hussain (A.S.). Massignon developed the concept of "divine substitution" by focusing on figures such as Imam Ali (A.S), Hazrat Fatima (S.A), and Salman al-Farsi, and considered them to be universal spiritual symbols. Also, towards the end of his life, he became closer to Shiite eschatology, calling Mahdism rooted in the Quran and convergent with the apocalyptic idea in the Abrahamic religions. However, his conflict with the Shiites over their role in the execution of Hallaj caused him not to fully understand Shiism. On the other hand, Massignon, criticizing the materialistic view of Orientalists, used a phenomenological method that, while respecting the other, was influenced by the French colonial policy, especially in supporting minorities such as the Alawites. As an orientalist in recent times, Louis Massignon not only expanded the boundaries of Islamic studies, but also, by emphasizing esotericism, paved the way for a new approach to Islam among orientalists that, at deep levels, led to a spiritual alignment between monotheistic religions. Although he was under the political and cultural pressures of his time, his effort to understand Islam from within and with an empathetic perspective took him beyond the traditional framework of orientalism. To properly understand Massignon's works, his existential and personal dimension cannot be neglected; because his scientific research is intertwined with his spiritual search. Ultimately, Massignon has found a special place in the history of thought not as a "Shiite" or "Sufi", but as a "spiritual translator" between the two worlds of Islam and Christianity.

Keywords: Louis Massignon, Orientalism, Islamic studies in the West, Sufism, Shiism.

السياقات التاريخية وعواقب منهج لويس ماسينيون الباطني في الدراسات الإسلامية

سيد كمال كشيكنويس رضوي^١، حميد رضا ثنائي^٢، عباس أحمدوند^٣، مهدي مجتهدي^٤

^١ أستاذ مساعد، قسم تاريخ وحضارة الأمم الإسلامية، جامعة الشهيد المدني في أذربيجان، تبريز، إيران (المؤلف المسؤول).
keshiknevisrazavi.sayyedkamal@mail.um.ac.ir

^٢ أستاذ مساعد، قسم تاريخ وحضارة الأمم الإسلامية، جامعة الفردوسي في مشهد، مشهد، إيران. hr.sanaei@um.ac.ir

^٣ أستاذ مشارك، قسم تاريخ وحضارة الأمم الإسلامية، جامعة الشهيد بهشتي، طهران، إيران. a_ahmadvand@sbu.ac.ir

^٤ أستاذ مساعد، قسم تاريخ وحضارة الأمم الإسلامية، جامعة فردوسي في مشهد، مشهد، إيران. mmojtahedi@um.ac.ir

الملخص

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل تأثير اهتمامات لويس ماسينيون (١٨٨٣-١٩٦٢) الداخلية والشخصية والثقافية على تشكيل رؤيته للتصوف في الإسلام، وخاصة الصوفية والشيعة. حاول ماسينيون، أحد أبرز علماء الإسلام الغربيين، ليس فقط كباحث أكاديمي، ولكن أيضًا كشخص ذي روحانية وجذور كاثوليكية عميقة، أن يقدم صورة مختلفة عن الإسلام مقارنة بالصورة النمطية والاستشراقية في بعض الأحيان لمعاصريه. الهدف الرئيسي من هذه الدراسة هو إثبات حقيقة أن بحث ماسينيون حول التشيع والتصوف، بالإضافة إلى التحليل العلمي للبحث، كان انعكاسًا لبحثه الوجودي عن الروابط الروحية بين المسيحية والإسلام. السؤال المركزي للبحث هو: كيف وإلى أي مدى أثرت العوامل الداخلية مثل الخلفية الدينية الكاثوليكية، وتأثير الأدب الروحي المسيحي، والتجارب الشخصية في مواجهة العالم الإسلامي، والحاجة إلى إعادة تعريف العلاقة بين المسيحية والإسلام على تكوين وجهة نظر ماسينيون عن التشيع والتصوف؟ تتوافق هذه المسألة مع تساؤل فرعي حول ما إذا كان ماسينيون قد استطاع التحرر من أيديولوجيات عصره، بما في ذلك الاستعمار الفرنسي وخطاب الاستشراق السائد. وقد أجري هذا البحث بمنهج وصفي - تحليلي، مستخدمًا مصادر مكتبية ونصوصاً أولية وثانوية. لقد أتاح تحليل أعمال ماسينيون، وخاصة تلك المنشورة في شكل أبحاث تاريخية ولغوية وصوفية حول التشيع والحلاج والنصيرية، إلى جانب دراسة سيرته الروحية والفكرية، الفرصة لفهم العلاقة بين حياته الشخصية ومشروعه العلمي. استُخدمت نظرية إدوارد سعيد في الاستشراق كإطار نقدي لتقييم مكانة ماسينيون بين المستشرقين الكلاسيكيين. وتُظهر نتائج البحث أن ماسينيون، على عكس العديد من معاصريه الذين فهموا الإسلام كمجرد بنية قانونية وسياسية، سعى إلى استكشاف جوانبه الباطنية والروحية. بعد سفره إلى العراق عام ١٩٠٨ وزيارته لكربلاء والتجف، تناول التشيع كحركة بطولية تسعى لتحقيق العدالة. عرّف التشيع لا كنظام لاهوتي أو فقهي، بل ك"وعي جماعي" بمأساة كربلاء وأمل في انتصار العدالة في نهاية المطاف. مع ذلك، لم يثق ماسينيون بشرعية النسب لأهل البيت(ع)، معتبرًا إياها ضربًا من ضروب المادية، رغم إشداده بملحمة الحسين(ع). وبالتركيز على شخصيات مثل الإمام علي(ع)، وفاطمة(س)،

استناداً إلى هذه المقالة: كشيكنويس رضوي، سيد كمال؛ ثنائي، حميد رضا؛ أحمدوند، عباس؛ مجتهدى، مهدي (٢٠٢٥). السياقات التاريخية وعواقب منهج

لويس ماسينيون الباطني في الدراسات الإسلامية. تاريخ الإسلام، ٢٦(٣)، ص ١٢٥-١٤٢. <https://doi.org/10.22081/HIQ.2022.63659.2250>

<https://pqw.bou.ac.ir/>

الناشر: جامعة باقر العلوم(ع)

نوع المقالة: بحثية

وسلمان الفارسي، طور ماسينيون مفهوم "الاستبدال الإلهي" واعتبرهم رموزًا روحية عالمية. كما تقرب في أواخر حياته من علم الأخريات الشيعي، واصفًا المهدي بأنها متجدرة في القرآن ومتوافقة مع الفكرة الأخروية في الديانات الإبراهيمية. إلا أن خلافه مع الشيعة حول دورهم في إعدام الحلاج جعله أحيانًا عاجزًا عن فهم التشيع فهما كاملًا. من ناحية أخرى، قام ماسينيون، منتقدًا النظرة المادية للمستشرقين، باستخدام منهج ظاهراتي، مع احترامه للآخر، ولكنه في الوقت نفسه تأثر بالسياسة الاستعمارية الفرنسية، وخاصة في دعمها للأقليات مثل العلويين. بصفته مستشرقًا في العصر الحديث، لم يقدّر ماسينيون بتوسيع حدود الدراسات الإسلامية فحسب، بل مهد الطريق أيضًا، من خلال التأكيد على الباطنية، لنهج جديد تجاه الإسلام بين المستشرقين، والذي أدى، على مستويات عميقة، إلى توافق روحي بين الأديان التوحيدية. رغم الضغوط السياسية والثقافية التي واجهها في عصره، إلا أن محاولته فهم الإسلام من الداخل وبنظرة متعاطفة تجاوزت الإطار التقليدي للاستشراق. وفهم أعمال ماسينيون فهمًا صحيحًا، لا يمكن إغفال بعده الوجودي والشخصي، إذ أن بحثه العلمي متداخل مع سعيه الروحي. في نهاية المطاف، يحتل ماسينيون مكانة مميزة في تاريخ الفكر، ليس بوصفه "شيعيًا" أو "صوفيًا"، بل بوصفه "مترجمًا روحيًا" بين عالمي الإسلام والمسيحية.

الكلمات المفتاحية: لويس ماسينيون، الاستشراق، الدراسات الإسلامية في الغرب، التصوف، التشيع.

زمینه‌های تاریخی و پیامدهای رویکرد باطنی‌گرای لویی ماسینیون در اسلام‌شناسی

سید کمال کشیک‌نویس رضوی^۱، حمیدرضا ثنائی^۲، عباس احمدوند^۳، مهدی مجتهدی^۴

^۱ استادیار، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول).
keshiknevisrazavi.sayyedkamal@mail.um.ac.ir

^۲ استادیار، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. hr.sanaei@um.ac.ir
^۳ دانشیار، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. a_ahmadvand@sbu.ac.ir
^۴ استادیار، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. mmojtahedi@um.ac.ir

چکیده

لویی ماسینیون (۱۸۸۳-۱۹۶۲م) از برجسته‌ترین پژوهشگران مطالعات اسلامی در غرب بود که نگاهی به مراتب همدلانه‌تر از هم‌عصران خود مانند گلدزیهر و نولدکه به اسلام داشت. وی با رویکردی که می‌توان آن را پدیدارشناسانه نامید، کوشید تا جنبه‌های دیگری از اسلام و تمدن آن را به مخاطب غربی معرفی نماید. با نگاه به ابعاد فعالیت‌های علمی وی برای شناخت اسلام، می‌توان چنین برداشت کرد که روی آوردن وی به جست‌وجو برای درک لایه‌های باطنی‌گرایی در اسلام مانند تصوف و تشیع، ریشه در عواملی داشت که مهم‌ترین آن عبارتند از: زمینه و آگاهی مذهبی برآمده از خوانش آثار متألهان مسیحی، تنش‌های فرهنگی اجتماعی در فرانسه، درک مستقیم معضلات سیاسی میان جهان اسلام و غرب، دغدغه‌های درونی و شخصی و «ملاقات» با «جهان اسلام» به مثابه «دیگری». بی‌گمان استمرار و تمرکز ماسینیون در شناساندن جنبه‌هایی از اسلام که پژوهشگر غربی از فهم آنها در تمدن اسلامی غفلت ورزیده، به منظور بازتعریف رابطه میان مسیحیت و اسلام، سبب شکل‌گیری سنتی در اسلام‌شناسی، در فرانسه به طور خاص و در جهان غرب به طور عام شد که علاوه بر حفظ استقلال در آراء، در وضعیت‌های اجتماعی سیاسی گوناگون نیز توانسته اندیشمندان برجسته‌ای چون هانری کریبن (۱۹۰۳-۱۹۷۸م) را به ادامه مسیر وی و زمینه‌سازی برای توجه عمیق‌تر به شیعه و در ک آموخته‌های آن ترغیب نماید.

کلیدواژه‌ها: لویی ماسینیون، شرق‌شناسی، اسلام‌پژوهی، غرب، تصوف، تشیع.

پژوهش حاضر برگرفته از: رساله دکتری سید کمال کشیک‌نویس رضوی با عنوان «مطالعه ماهیت تشیع نخستین در غرب از ولهاوزن تا امیر معزی»، ارائه شده در دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری، دانشگاه فردوسی مشهد، در سال ۱۴۰۱ است.

استاد به این مقاله: کشیک‌نویس رضوی، سید کمال؛ ثنائی، حمیدرضا؛ احمدوند، عباس؛ مجتهدی، مهدی (۱۴۰۴). زمینه‌های تاریخی و پیامدهای رویکرد باطنی‌گرایی لویی ماسینیون در اسلام‌شناسی. *تاریخ اسلام*، ۳(۲۶)، ص ۱۲۵-۱۴۲. <https://doi.org/10.22081/HIQ.2022.63659.2250>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۶؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: دانشگاه باقرالعلوم (ع)

۱. مقدمه

معنویت اسلامی، خواه در قالب تصوف و عرفان و تشیع، از ابعاد مهم مغفول مانده در مطالعات اسلامی تا اواخر سده نوزدهم در غرب است. رویکردهای تاریخی و متن محور به شناخت جهان مسلمانان، سبب شده بود تا مستشرقان توجه شایسته‌ای به این بُعد از اسلام و تأثیرات تمدنی آن نداشته باشند. ظهور مستشرقانی چون لویی ماسینیون و پیگیری و جست‌وجوی ابعاد و لایه‌های دیگری از تمدن اسلامی، به‌ویژه از منظر معنوی، سبب عطف توجه به این مسئله شد؛ به نحوی که می‌توان رویکرد ماسینیون به معنویت اسلامی را، یکی از سرچشمه‌های شناخت تشیع برای غربیان در نظر گرفت. با این حال فرض بر این است که نیازهای درونی و مسائل شخصی پژوهشگر، تأثیر بسزایی در تعیین رویکرد وی به موضوع پژوهش داشته و هرگاه بخواهیم به تحلیل دیدگاه‌های ماسینیون بپردازیم، بایسته است به این مسائل دقت نماییم. از این رو، در این مقاله تلاش می‌شود با روشی توصیفی-تحلیلی به این مهم پرداخته شود که مسائل درونی شخصی ماسینیون، وی را به سمت جست‌وجو برای واکاوی لایه‌های باطنی‌گرایی در اسلام مانند تصوف و تشیع کشانیده که می‌توان در موضوعات مختلفی که ماسینیون به آنها پرداخته، ردپایی از این دغدغه‌های شخصی را یافت. از زمان درگذشت ماسینیون در سال ۱۹۶۲، مقاله و کتاب‌های بی‌شماری درباره آثار و زندگی و روحیه معنوی او که برای پیروانش نیز جذابیت داشت، منتشر شده است.^۱ محققان از مطالعات ماسینیون درباره حلاج و عرفان اسلامی، حوزه‌ای چالش برانگیز در مطالعات اسلامی، بسیار استفاده کرده‌اند و به‌منظور بررسی دیدگاه‌های ماسینیون، معرفی‌ها، نقدها و تحلیل‌های کوتاه و بلندی به نگارش درآورده‌اند که از میان آنها می‌توان به لویی ماسینیون^۲ از رودینسون (۱۹۶۲)، یادبود لویی ماسینیون^۳ از یواخیم مبارک (۱۹۶۳)، مطالعه دین و اسلام لویی ماسینیون^۴ از واردنبرگ (۱۹۶۹)، رؤیای بزرگ شارل دو فوکو و لویی ماسینیون^۵ از جان-فرانسیسکو سیکس (۱۹۷۱)، مروری بر مصائب حلاج: عارف شهید اسلام^۶ از بیسترفلدت (۱۹۸۲)، لویی ماسینیون: اسلام‌شناس مسیحی^۷ از باستی سانی (۱۹۸۵)، صلیب دلسوزی^۸ از ماری گود (۱۹۹۶)، ماسینیون و ایران^۹ از اوا

۱. با استناد به پایگاه داده پرسبی، می‌توان بیش از ۸۰۰ عنوان مقاله و کتاب درباره لویی ماسینیون به زبان‌های گوناگون اروپایی یافت. نک: <https://www.persee.fr/search?q=%22LOUIS+MASSIGNON%22&ta=article>

2. Rodinson, *Louis massignon*, 1962, p. VII-VIII.

3. Moubarac, *Mémorial Louis Massignon, Sous la direction de Youakim Moubarac et des textes arabes de Ibrahim Madkour*, 1963.

4. Waardenbur, *Massignon's Study of Religion and Islam*, 1969, p. 136-158.

5. Six, *Le Grand Rêve de Charles de Foucauld et Louis Massignon*, 1971.

6. Biesterfeldt, *Review of Louis Massignon, The Passion of al-Hallāj*, 1982, pp. 1682-1690.

7. Basetti-Sani, *Louis Massignon*, 1985.

8. Gude, *Louis Massignon: The Crucible of Compassion*, 1996.

9. Ève Pierunek, *Louis Massignon et l'Iran*, 2000.

پیرانک و یان ریچارد (۲۰۰۳)، لویی ماسینیون، دانشجوی اسلام^۱ از واردنبرگ (۲۰۰۵)، مسیری به اسلام باطنی: ماسینیون، کربن، گنون و شوآن، کربن^۲ از سیچ‌ویک (۲۰۱۱)، بین فرهنگ‌ها: اروپا و دیگران آن در پنج زندگی مثال‌زدنی^۳ از سایجل (۲۰۱۵)، الهیات لویی ماسینیون: اسلام، مسیحیت و کلیسای^۴ از کروکوس (۲۰۱۷)، مسیری به سمت حاشیه^۵ از اسکات (۲۰۱۸)، لویی ماسینیون و عرفان مسلمانان: تحلیلی تاریخی، روش‌شناختی و بازتابنده سهم در اسلام‌شناسی^۶ از اولیوری (۲۰۲۰)، حلاج: دیدگاه دادگاه^۷ از اوستی (۲۰۲۱)، نجات در کاتولیک مدرن^۸ از عبدالنور (۲۰۲۱) و... اشاره کرد که گویای اهمیت و اثرگذاری پژوهش‌ها و دیدگاه‌های ماسینیون درباره مسائل شرق به‌ویژه اسلام باطنی است.

لویی ماسینیون (۱۸۸۳-۱۹۶۲) در محیط مذهب کاتولیک متولد شد، پرورش یافت و درگذشت. وی در مدرسه موتنی پاریس تحصیلات متوسطه خود را شروع نمود و در سال ۱۸۹۶ به دبیرستان لویی لوگران رفت. آشنایی با هانری ماسپرو و محیط تحصیلی، ماسینیون را به شناخت جهان اسلام علاقه‌مند ساخت.^۹ در اوان جوانی ماسینیون، تنش‌های دینی و سیاسی در فرانسه تشویش‌هایی را برای وی پدید آورد که کوشید با سفر آفاقی، آنها را تسکین دهد. ماسینیون از طریق یوریس کارل اویسمانس با شارل دو فوکو و آندره ژیدو و آثار ارنست رنان و شرق‌شناسی آشنا شد. در سال ۱۹۰۱، ماسینیون به الجزایر سفر کرد. دوره لیسانس خود در ادبیات فرانسه را در سال ۱۹۰۲، با پایان‌نامه‌ای درباره اونوره دورفه، نویسنده فرانسوی و مؤلف آستره به پایان رساند. وی با رساله‌ای با موضوع «منظر جغرافیایی مراکش در پانزده سال اول قرن شانزدهم به توصیف لئو آفریقایی» موفق به کسب دیپلم مطالعات عالی شد. در سال ۱۹۰۴، آموختن زبان عربی کهن را در مدرسه زبان‌های زنده شرقی پاریس آغاز کرد. وی در قاهره، به عضویت موقت پژوهشگاه باستان‌شناسی شرقی فرانسه درآمد.^{۱۰} ماسینیون از طریق مطالعه «تذکره الاولیاء فریدالدین عطار نیشابوری» با حلاج آشنا شد و رساله دکتری خود را درباره وی نوشت.

1. Waardenburg, *Louis Massignon as a Student of Islam*, 2005, p. 312-342.

2. Laude, *Pathways to an Inner Islam: Massignon, Corbin*, 2010.

3. Seigel, *Between cultures: Europe and its others in five exemplary lives*, 2015.

4. Krokus, *The Theology of Louis Massignon: Islam, Christ, and the Church*, 2017.

5. Scott, *A Trajectory Toward the Periphery: Francis of Assisi, Louis Massignon, Pope Francis, and Muslim-Christian Relations*, 2018, p. 16-36.

6. Ollivry, *Louis Massignon et la mystique musulmane: analyse historiographique, méthodologique et réflexive d'une contribution à l'islamologi*, 2019.

7. Osti, *Al-Hallāğ: a View from the Court*, 2021, p. 357-367.

8. Abdelnour, *Chapter 5 Salvation in Modern Catholicism (Massignon, Rahner and Vatican II)*, 2021.

۹. حسینی طباطبایی، نقد آثار خاورشناسان شامل زندگینامه علمی و نقد آثار بیست تن از خاورشناسان نامدار، ۱۳۷۵، ص ۴۵.

10. Wiet, *Louis Massignon (1882-1962)*, 1963, p. 222.

سال ۱۹۰۷، برای حفاری به بین‌النهرین سفر و از بغداد، تیسفون، بصره و خرابه‌های بابل بازدید نمود. ماسینیون، در سال ۱۹۰۸، نزد خانواده‌های اهل علم مشهور به آلوسی میهمان بود. این مهمانی سبب آشنایی وی با شیعه و سپس دیدار از قبور امامان شیعی در عتبات عالیات و مدفن سلمان فارسی شد.^۱ ماسینیون به منظور آشنایی با نسخه‌های خطی شرقی به استانبول و قاهره سفر کرد. در دانشگاه الأزهر جلسات درسی وی به زبان عربی و درباره مکاتب و اصطلاحات فلسفه اسلامی برگزار می‌شد. او در سال ۱۹۱۴، مجموعه‌ای با عنوان «چهار متن عربی منتشر نشده درباره حلاج» به چاپ رساند. همچنین در ۲۴ مه ۱۹۲۲، ماسینیون از رساله دکتری خود با عنوان «مصائب حلاج، عارف شهید اسلام» دفاع کرد که همزمان با گذشت هزار سال از به دار کشیده شدن حلاج بود.^۲ ماسینیون در سال ۱۹۳۹ به ایران آمد؛ در این سفر بیشتر در پی مطالعات ایران‌شناسی بود. اقدامات وی برای راه‌اندازی مرکز مطالعاتی ایران در دانشگاه سوربن به علت آغاز جنگ دوم جهانی، به تعویق افتاد، ولی در سال ۱۹۴۷، پژوهشگاه مطالعات ایرانی در سوربن افتتاح شد و ماسینیون به ریاست آن منصوب گردید. در همین زمان هانری کربن یکی از شاگردان ماسینیون، انجمن ایران‌شناسی فرانسه در تهران را تأسیس کرد. پژوهش‌های ماسینیون و کربن در زمینه عرفان و تصوف در ایران و در تاریخ مطالعات ایران‌شناسی، جایگاه شایان توجهی کسب کردند.^۳ او معتقد بود که مسیحیان چیزهای زیادی برای یادگیری از مسلمانان درباره توحید واقعی، ماهیت دعا و موارد دیگر دارند. اعتقادات عمیق مذهبی وی سبب شد تا با مسلمانان همدلی کند. تاریخ اسلام او با مضامین درونی و مسیحی درگیر بود.^۴ از لویی ماسینیون آثار فراوانی باقی مانده که در اینجا به شماری از آن‌ها اشاره می‌شود:^۵ اندیشه‌هایی درباره بنیان نخستین تجزیه نحو عربی^۶، بررسی خاستگاه‌های عرفان اسلامی، سلمان پاک و نخستین بارقه‌های معنویت اسلامی در ایران، منحنی زندگی حلاج، مصائب حلاج: صوفی شهید اسلام، نیایش ابراهیم در سُدوم، هفت خفته افسس (اصحاب کهف)، شهر مردگان در قاهره.^۷

۲. شرق‌شناسی و ماسینیون

لویی ماسینیون یکی از چهره‌های محوری در شرق‌شناسی اروپا است که مطالعه درباره وی، فرصتی عالی

1. Waardenburg, *Louis Massignon as a Student of Islam*, 2005, p. 314.

2. Borrmans, *Louis Massignon et les chrétiens*, 2013, p. 255.

۳. ساجدی، لویی ماسینیون، *ایران شناس نامدار فرانسوی*، ۱۳۸۹، ص ۱۳۹-۱۴۸.

4. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, p. 346.

۵. برای مشاهده فهرست کامل آثار ماسینیون نک:

Laffont, R. & *Écrits Mémorables*, C., *Bouquins*, tome II, 2009, pp. 941-997.

6. *Reflexion Sur la structure Primitive de l'analyse grammaticale arabe*.

۷. حسینی طباطبایی، *نقد آثار خاورشناسان شامل زندگینامه علمی و نقد آثار بیست تن از خاورشناسان نامدار*، ۱۳۷۵، ص ۴۵-۴۸.

برای تأمل در مفهوم شرق‌شناسی، شیوه‌ها و تأثیرات آن به دست می‌دهد.^۱ رابطه قدرت و دانش در شرق‌شناسی از زمان انتشار کتاب شرق‌شناسی ادوارد سعید در سال ۱۹۷۸ بیشتر بررسی شده است. در میان همه شرق‌شناسانی که به تیغ نقد سعید گرفتار آمدند، سعید از ماسینیون بیشترین ستایش را کرده و با آنکه سعید به دلیل موضع متناقض در قبال ماسینیون بسیار نقد شده، باید بپرسیم که چگونه و چرا ماسینیون از برخی مشکلات شرق‌شناسی مدنظر سعید، رهایی یافته است؟ از نظر سعید، اگرچه ماسینیون در نوشته‌های خود «صداقت مطلق» را منتقل می‌کرد، عرفان صوفی (اسلامی) را به زبان «مدارای مسیحی» ترجمه کرده که در پایان نشان‌دهنده تمایل ماسینیون برای تعالی معنوی است، نه تسلط فکری بر «شرق». بسیاری از همکاران ماسینیون نیز معتقد بودند که مطالعات عرفانی وی، زمینه را برای دستیابی به مشترکات میان سه ایمان توحیدی فراهم آورد. انتقاد اصلی سعید به ماسینیون این بود که وی اسلام را به نظر خود تفسیر می‌کرد و عرفان اسلامی را، راه‌گیزی از اسلام سنتی که فاقد کارکرد امروزی و به دور از دسترس بود، می‌دانست.^۲ ماسینیون در تراز شرق‌شناسان بزرگی چون نالینو، بروان، نولدکه و گلدزیهر^۳ بود.^۴ به دلیل توانایی در تشخیص جریان‌های باطنی در اسلام، می‌توان وی را از دیگران جدا کرد؛ بی‌گمان این نیز متأثر از شخصیت وی بوده که از نظر روحی به امور درونی بیشتر گرایش داشت و روش او در بررسی جهان اسلام، نگاهی متفاوت با تاریخی‌نگری^۵ متداول زمانش بود.^۶ اما بنابر گفته سعید: «هیچ دانشمندی، حتی ماسینیون، نمی‌تواند در برابر فشارهای ملت خود یا سنت علمی که در آن کار می‌کند، مقاومت کند»،^۷ و این سبب در آمیختن وی با استعمار شد. ماسینیون هم‌پایه کسانی چون لارنس و گرتروود بل در شرق‌شناسی بریتانیایی بود و از نبوغ خاصی برخوردار بوده و به دلیل تبخّر در مسائل جهان اسلام مورد توجه حکام استعماری قرار گرفت.^۸ اگرچه انسان‌گرایی وی بر دانشمندانی مانند ادوارد گیب پیشی گرفت، او اغلب از تأثیر سیاست‌های استعماری فرانسه غافل بود. وی در جستجویی

1. Bourel, *Louis Massignon et l'orientalisme*, 2004, p. 53.

۲. اشتیپلر، مقایسه عرفان اسلامی ایرانی در دیدگاه لویی ماسینیون و آنه ماری شیمل در رابطه با نگاه انتقادی ادوارد سعید به شرق‌شناسی، بی‌تا، ص ۷.

۳. به‌رغم اینکه خوانش آثار گلدزیهر تصویری ناهمدلانه از موضع وی در قبال اسلام به نمایش می‌گذارد، انتشار زندگینامه خودنویسته وی، (Goldziher, Ignaz, Tagebuch. Herausgegeben VON Alexander Scheiber, E. J. (BRILL, LEIDEN, 1978) بازخوانی دیدگاه‌های وی در پرتوی اطلاعات جدید ضروری است که در مقاله‌ای دیگر به تفصیل به آن پرداخته شده است.

4. CURTIS, *Orientalism and Islam European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, 2009, p. 17.

5. Historisim

6. Waardenburg, *Louis Massignon*, 1964, pp. 83-84.

7. Said, *Orientalism*, 1977, p. 271.

8. Said, *Orientalism*, 1977, p. 211 & 226.

ابدی، ترجیح داد «شرق» را حوزه‌ای بی‌انتهای و تغییرناپذیر ببیند. ماسینیون یکی از بسیار شرق‌شناسانی بود که جنبش‌های اصلاحی مدرن و اندیشه معاصر را نادیده یا دست‌کم گرفت. ملاقات با گلدزیهر در الجزیره و کپنهاگ و مصر، مسیر آینده مطالعات شرقی ماسینیون را به‌ویژه درک وی از «درونی‌سازی» مشاهده‌اش جهت داد.^۱ ماسینیون در میان برخی از معاصران خود به‌عنوان «شیخ»، «عارف» یا «استاد بزرگ» نامیده می‌شد و این عناوین افتخاری، به مرور زمان، او را از دنیای تحقیقات علمی دور کرد.^۲ این اندیشه که ماسینیون به عنوان رابطی از حقایق معنوی در نظر گرفته شود، موضوعی است که به طور مداوم مطرح می‌شود. بسیاری از آن‌ها توانسته‌اند نشان دهند که چگونه او داستان شخصی خود را از طریق تفسیر زنده از عرفان بازسازی کرده است.^۳

کار اختصاصی فلسفی او که منجر به روش و واژه‌نامه جدیدی برای نزدیک شدن به عرفان شد، تحقیقات تاریخی او در مورد تصوف میان‌سده‌ای، دلسوزی او نسبت به هم‌تایان مسلمان خود و حتی برچسب مذهبی خود و تفسیر جدید از عبادت مسیحی، همگی پاسخ خلاقانه‌ای به فرهنگ بود. افزون‌بر این، موضع انتقادی وی، بی‌ثباتی گفتمان شرق‌شناسان را نشان می‌دهد. او با تدوین یک واژه‌نامه عرفانی آغشته به اخلاق مسیحی، راهی برای ادامه بی‌وقفه عشق خود یافت. افزون‌بر این، ماسینیون مطالعات شرقی و عرفان را علی‌رغم فشارهای فزاینده‌ای که در اوایل قرن بیستم بر ناسازگاران جنسی وارد آمده بود، رهایی‌بخش می‌دانست. او صراحت و صداقتی از خود برجای گذاشت که کمتر کسی می‌تواند با آن رقابت کند و نمونه‌ای برای نسل‌های آینده است که می‌خواهند فرهنگ‌های دیگر را مطالعه کنند.^۴ ماسینیون از جمله مستشرقینی بود که توانست به این مهم دست پیدا کنند و تا حد زیادی موفق شد که نظرات شخصی و عقبه فرهنگی - اجتماعی خویش را در امر پژوهش وارد نکرده و حتی به دیگران برای رعایت نکردن این اصل اعتراض کند و خواستار گسترش افقی انسانی بود؛ افقی که برآمده از تجربیات برای ارائه تصویری غیر از آنچه که در جامعه اروپایی آن زمان درباره اسلام وجود داشت.^۵ پژوهش‌های شرق‌شناسانه کسانی چون ماسینیون در فاصله دو جنگ جهانی گویای این مطلب است که تلقی‌های تازه در حوزه علوم انسانی به این مطالعات راه یافت و نگاه پوزیتیویستی جای خود را به درکی هم‌دلانه‌تر داد.^۶

1. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 333.

2. Waardenburg, *Louis Massignon (1883–1962) as a Student of Islam*, 2005, p. 312.

3. Lory, *L'Islam chi'ite dans l'oeuvre de Louis Massignon*, "Massignon et l'Iran", 2000, p. 78.

4. Desouza, *Unveiling men: modern masculinities in twentieth-century Iran*, 2019, p. 88-105.

5. اشتیقلر، مقایسه عرفان اسلامی ایرانی در دیدگاه لویی ماسینیون و آنه ماری شیمل در رابطه با نگاه انتقادی ادوارد سعید به

شرق‌شناسی، بی‌تا، ص ۱۳.

6. Said, *Orientalism*, 1977, p. 259.

برای ماسینیون کسانی چون لیول^۱ به دلیل عمق همدردی با اسلام و به رسمیت شناختن نزدیکی آن به مسیحیت، بسیار انگیزه‌آفرین بودند.^۲ در اواخر قرن نوزدهم، بسیاری از اروپاییانی که درباره شرق می‌نوشتند، شرق را پناهگاهی امن برای کسانی می‌دانستند که در اروپا، به حاشیه رانده شده بودند. نیاز به پذیرش در جامعه شرق، سبب شد تا ماسینیون تعهد جدیدی را برای یادگیری روش زندگی با اخلاق اجتماعی میزبانان مسلمان خود قائل شود.^۳ ماسینیون سعی می‌کرد راهی را برای پیوند اسلام و مسیحیت با یافتن زمینه‌های مشترک در نظر بگیرد.^۴ او تمام دوران حرفه‌ای خود را صرف تدوین اصول معنوی کرد، تا زمینه جدیدی از گفت‌وگو میان اسلام و مسیحی را ابداع کند و در زمانی که این امر انتقاداتی را برمی‌انگیخت، از حقوق مسلمانان حمایت کرد.^۵

۳. تصوف و ماسینیون

برخلاف برخی دیگر از زمینه‌های گفت‌وگو میان محققان غربی درباره اسلام، بسیاری از بزرگ‌ترین آثار مطالعات اسلامی فرانسه، با تحقیق در ابعاد درونی اسلام پدید آمده‌اند.^۶ این مطالعات طیف متنوعی از پدیده‌ها را شامل می‌شود، از تصوف مشهور گرفته تا نظریه شیعه درباره امامت؛ اما همه آن‌ها به درک اسلامی اشاره می‌کنند که از یک واقعیت کاملاً قانونی، اخلاقی و سیاسی فاصله دارد. یکی از مشارکت‌های بنیادی و «انقلابی» از لویی ماسینیون است که مطالعات اسلامی به طور قابل توجهی در مسیری متفاوت را ادامه داد. البته مسیر وی را با تمرکز بیشتر بر تشیع، شاگردش هانری کربن (۱۹۰۳-۱۹۷۸) پی گرفت. ماسینیون و کربن هر دو ریشه در سنت مسیحی داشتند (در اولی کاتولیک، در دومی پروتستان)؛ در حالی که به شدت در بازتعریف علمی مطالعه آکادمیک اسلام همکاری داشته است.^۷ به عبارت دیگر، تفکر ماسینیون درباره اسلام، کاتولیک، مسیحیت، اعراب و خاورمیانه بخش مهمی از گفتگوی غنی در میان روشنفکران کاتولیک فرانسوی، متکلمان و فیلسوفان در اوایل قرن بیستم

۱. Ramon Lull (حدود ۱۲۳۲-۱۳۱۵)، عارف و فیلسوف کاتالانی بود که علاوه بر تأثیر عمیق بر عرفان نوافلاطونی و گسترش زبان کاتالان، به شناخت اسلام نیز علاقه‌مند بود. او با زبان عربی و تصوف اسلامی آشنایی داشت و در سفرهایش به شمال آفریقا کوشید با استفاده از روش‌های استدلالی و علمی، گفت‌وگویی میان مسیحیت و اسلام برقرار کند.

۲. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 56.

۳. Scott, *A Trajectory Toward the Periphery: Francis of Assisi, Louis assignon, Pope Francis, and Muslim-Christian Relations*, 2018, p. 17.

۴. Waardenburg, *Louis Massignon (1883-1962) as a Student of Islam*, 2005, pp. 83-84.

۵. Desouza, *Unveiling men: modern masculinities in twentieth-century Iran*, 2019, p. 88-105.

۶. به دلیل حضور استعماری فرانسه در قرن نوزدهم در برخی از کشورهای اسلامی و از جمله در شمال آفریقا، مطالعات مربوط به اقلیت‌ها، قومیت‌ها و فرقه‌گرایی‌های مذهبی و صوفیانه در رأس اهتمامات مستشرقین قرار گرفت. بدین ترتیب نخستین تحقیقات در زمینه فرق اسلامی عموماً به زبان فرانسه است. نک: <http://ansari.kateban.com/post/783>

۷. Laude, *Pathways to an inner islam*, 2010, p. 8.

بود.^۱ در فرانسه، اندیشمندانی مانند لوئی ماسینیون، کربن و جامبت، دیدگاه خاصی از اسلام را شکل داده‌اند که این امکان را می‌یابد تا در زندگی مدرن برای خود جایگاهی دست‌وپا کند و نقشی ایفا نماید.^۲ آلفرد فون کرمر عرب‌شناس و مورخ فرهنگ آلمانی (۱۸۲۸-۱۸۸۹) پیش‌گام مطالعه تحولات معنوی اسلام بود. لوئی ماسینیون نیز به دنبال کرمر بر این مسئله تمرکز داشت،^۳ ولی به نظر می‌رسد ریشه‌های علایق باطنی‌گرایانه ماسینیون را بتوان در خوانش وی از آثار کسانانی چون ژوزف دو مستر^۴ یافت.^۵ ماسینیون نخستین اسلام‌پژوه در اروپا بود که به ریشه‌های قرآنی تصوف اشاره کرد.^۶ با این کار، او نه فقط دیدگاه آکادمیک اولیه، مبنی بر اینکه تصوف را باید از اسلام بیگانه تلقی کرد و آن را وام‌گرفته از هندوئیسم و مسیحیت دانست، تغییر داد، بلکه به طور متقابل شواهد علمی نیز برای وجود یک بُعد معنوی واقعی در اسلام ارائه کرد.^۷ ماسینیون برخلاف گرایش عمومی میان شرق‌شناسان اواخر سده نوزدهم و اوایل سده بیستم، رویکردی فیلولوژیک^۸ به متون اسلامی و به‌ویژه درباره متون منتخب صوفیه داشت، چراکه می‌کوشید با این رویکرد ریشه‌های قرآنی تصوف را نشان دهد.^۹ به‌ظاهر مفهوم فیلولوژی نزد وی با تصورات دیگرانی چون فلاشر بسیار متفاوت بوده است.^{۱۰} علاقه ماسینیون به تصوف از گذرگاه هویتی وی یعنی مذهب کاتولیک و پیوندش با ادبیات نیز درک شدنی است.^{۱۱} از نظر ماسینیون، تصوف و باطن

1. Scott, *A Trajectory Toward the Periphery: Francis of Assisi, Louis assignon, Pope Francis, and Muslim-Christian Relations*, 2018, p. 17.
2. Elmarsafy, *Esoteric Islam in Modern French Thought; Massignon, Corbin*, 2021, p. 4.
3. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 296.
4. Joseph de Maistre (1753-1821)
5. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 333.
۶. اوحدی و قندهاری، *ادوار تاریخ تصوف*، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۲۸.
7. Laude, *Pathways To an Inner Islam*, 2010, p. 11-13.
۸. رویکرد فیلولوژیک لویی ماسینیون به متون اسلامی، به‌ویژه آثار صوفیه، بر پایه تحلیل زبان‌شناختی و تاریخی واژگان عرفانی و ریشه‌های قرآنی و حدیثی آن‌ها استوار است. او در اثر مهم خود *Essay on the Origins of the Technical Language of Islamic Mysticism* با روشی بین‌رشته‌ای به بررسی اصطلاحات صوفیانه می‌پردازد و با مقایسه آن‌ها در زبان‌های عربی، عبری، فارسی و سانسکریت، اصالت درونی تصوف اسلامی را نشان می‌دهد، در زمانی که بسیاری از مستشرقان منشأ آن را بیرون از اسلام می‌دانستند. در این چارچوب، ماسینیون صوفیان اولیه مانند حسن بصری، رابعه عدویه و به‌ویژه حلاج را مفسران زبانی و تجربی حقیقت وحی می‌دانست و تبیین او از تصوف، گونه‌ای از «علم تجربی روحانی» بود. نگاه فیلولوژیک او به متون صوفیه نه صرفاً زبانی، بلکه معنوی و تطبیقی بود و او از رهگذر زبان، پیوند میان تجربه عرفانی و وحی قرآنی را می‌جست. این روش سبب شد ماسینیون به‌عنوان نخستین خاورشناس مدافع استقلال فکری تصوف اسلامی شناخته شود و جایگاهی بنیادین در مطالعات تطبیقی اسلام و عرفان یابد. نک: Massignon, *Essay on the Origins of the Technical Language of Islamic Mysticism*, 1997, p. 39.
9. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 340.
10. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 342.
11. Elmarsafy, *Esoteric Islam in Modern French Thought; Massignon, Corbin*, 2021, p. 9.

در درجه اول، روشی ادبی درباره «طلب» است که بشریت را در یک عشق مشترک با «الله» متحد می‌کند.^۱ شکل‌گیری رویکرد ماسینیون به اسلام معنوی در بستری فکری صورت گرفته که می‌توان آن را به سه بخش تقسیم نمود؛ گروهی که از اساس با وجود معنویت در اسلام میانه‌ای نداشتند و خوانش رسمی (فقهی) از آن را موضوع پژوهش‌های خود قرار می‌دادند؛ گروهی دیگر که با این استثناء وجود معنویت در اسلام را می‌پذیرفتند که برای آن نه ریشه‌های اسلامی یا به تعبیر ماسینیون قرآنی، بلکه منشائی بیرونی و الهام گرفته از ادیان دیگر چون مسیحیت و بودائیسیم، قائل بودند. رویکردی دیگر، معنویت در اسلام را به‌صراحت می‌پذیرفت، اما آن را در حاشیه و فاقد تأثیر بر کلیت جهان اسلام تصور می‌کرد.^۲ در برخورد با توده مردم، مذهب تشیع بیشتر جنبه عبادی و آیینی دارد و به واسطه تقدس بخشیدن به شعائر و اماکن مذهبی - که گاه از سوی اسلام سنی مورد انتقاد قرار گرفته‌اند - برای عموم مردم دست‌یافتنی‌تر و ملموس‌تر است. اما ماسینیون که خود پژوهشگر تصوف اهل سنت بود، نمی‌توانست با مفهوم ولایت یا امام‌شناسی در مکتب شیعه هم‌دل باشد؛ زیرا در سنت تصوف، نقش امام به‌عنوان واسطه هدایت از میان می‌رود و جای خود را به تجربه شخصی و درونی عرفانی می‌دهد. به‌راستی، قرابت‌های ماسینیون با تشیع هرچه باشد، باز هم بین آن‌ها اختلاف اساسی وجود داشت؛ شکافی اساسی که از کیفیت عارف نشأت می‌گیرد. کل زندگی حرفه‌ای ماسینیون بر این باور بنا شده که این اسلام رسمی است که به‌راستی حامل عرفان است. تصوف ثمره تجربه معنوی پیامبر (ص) در «معراج» بوده است. اسلام برای او دینی است که در اصل دارای یک پیام معنوی است: «توحید»، انحصاری که از آن توسعه زهد معنوی را می‌توان انتظار داشت.^۳

۳-۱. حلاج پژوهی

نامی که بیشتر با ماسینیون در ارتباط است، حسین منصور حلاج (۲۴۴-۳۰۹ق)، صوفی و شاعری است که به دار آویخته شد. ماسینیون وی را «مسیح قرآنی»^۴ می‌نامید. حلاج در سنت‌های گوناگون شعری در جهان اسلام به‌عنوان «عاشق کامل» خدا نیز شناخته می‌شود. با وجود این، ماسینیون هرگز از این واقعیت غافل نشد که حلاج به گفته هربرت میسون، «اولین و آخرین مسلمان» و شاهد گنجینه معنوی قرآن بود. همزیستی ناخوشایند این دو هویت به‌ظاهر آشتی‌ناپذیر، نشانه روش و اندیشه ماسینیون است.^۵ از مهم‌ترین درس‌هایی که ماسینیون از حلاج آموخت، این است که تغییرات اجتماعی و سیاسی تنها از راه مبارزه و درگیری حاصل نمی‌شود، بلکه از ترکیب مبارزه و تعهد، عمل و آرزو نیز ایجاد می‌شود. از نظر

1. Elmarsafy, *Esoteric Islam in Modern French Thought*; Massignon, Corbin, 2021, p. 8.

2. Laude, *Pathways to an inner islam*, 2010, p. 20-21.

3. Rocalve, *Louis Massignon et le shiisme*, 1991, p. 21-34.

4. le Christ coranique

5. Elmarsafy, *Esoteric Islam in Modern French Thought*; Massignon, Corbin, 2021, p. 15-58.

ماسینیون پیوند بین خدا و پذیرش دیگری، اساس برنامه معنوی آزادی سیاسی و عدالت است. ماسینیون به عنوان یک کاتولیک متدین، پیگیرانه احساس می‌کرد چیزی در رویکرد مادی‌گرایانه قدرت‌های پیشرو جهان پس از جنگ جهانی دوم وجود ندارد. بدون گشودن مداخله مقدسات، نه کمونیسم و نه سرمایه‌داری نمی‌توانند کارساز باشند. بدون گذاشتن درجه‌ای از احترام به شرافت انسانی، هیچ نظم سیاسی نمی‌تواند موفق شود. متونی که وی در دهه‌های ۴۰ و ۵۰ نوشت، این موضع ضد استعماری فزاینده تند را بر پایه بازگرداندن جایگاه حقیقت - که به‌عنوان حق، خدا و حقیقت فهمیده می‌شود - در فضای امور انسانی بازتاب می‌دهد.^۱ وی به‌طور جدی در زمینه صلح، مسئله فلسطین، حکومت استعماری فرانسه در مراکش و جنگ الجزایر، درگیر شد.^۲

۴. توجه به تشیع

لونی ماسینیون در سال ۱۹۰۸ میلادی و در جریان اقامت خود در عراق، به اماکن مقدس شیعی سفر کرد و چند روز را در کربلا و سپس در نجف - قلب تاریخی تشیع - گذراند.^۳ او تأکید داشت که تشیع در مناطق عربی، نه فارسی (ایرانی)، ریشه دارد و زبان عربی به‌عنوان زبان قرآن، تنها واسطه معتبر برای تجربه دین اسلام است.^۴ در دیدگاه شیعی، «امام» فردی است با مشروعیت الهی موروثی که هم با متن قرآن و هم با مفهوم «خلافت» در سنت اهل سنت در تقابل است. همچنین، ایده شفاعت - که در معنویت ماسینیون جایگاه ویژه‌ای دارد - در باورهای شیعی جایگاهی گسترده‌تر دارد، درحالی‌که در میان اهل سنت چندان رواج ندارد.^۵ ماسینیون نگاهی دوگانه به اسلام شیعی داشت: از یک سو، به «مشروعیت» علویان - بر پایه پیوندهای خونی خاندان پیامبر (ص) - بی‌اعتمادی نشان می‌داد و آن را نوعی مادی‌گرایی می‌دانست؛ از سوی دیگر، این مشروعیت را «قهرمانانه» قلمداد می‌کرد، به‌ویژه در وفاداری به اسلامی که بدون سازش با تمایلات توسعه‌طلبانه حکومت اموی، منجر به قربانی شدن حسین بن علی (ع) در کربلا شد.^۶ او احترامی برای خاندان‌های بزرگ شیعه در بغداد - که تحت نظارت خلفای عباسی قدرت داشتند - قائل نبود، اما خلافت فاطمی را خالص می‌شمرد. همچنین، بنیان‌های فکری برخی گروه‌های شیعی - مانند اسماعیلیه و نصیریّه - را با ساختارهای نوافلاطونی و یونانی مرتبط می‌دانست و «عدالت» را محرک اصلی تشیع در نظر می‌گرفت، به‌ویژه در این گروه‌های حاشیه‌ای.^۷ اولین پژوهش‌های ماسینیون مانند

1. Elmarsafy, *Esoteric Islam in Modern French Thought*; Massignon, Corbin, 2021, p. 15-58.

2. Kampffmeyer, *Der Islam im Heutigen Nordwestafrika nach Professor Louis Massignon*, 1934, p. 92.

3. Waardenburg, *Louis Massignon as a Student of Islam*, p. 314.

4. Destremau & Moncelon, *Louis Massignon*, 2011, pp. 187-192.

5. Waardenburg, *Louis Massignon as a Student of Islam*, p. 314.

6. Laffont, *Louis Massignon: Écrits mémorables*, Tome 2, p. 533.

7. Laffont, *Louis Massignon: Écrits mémorables*, 2009, p. 533.

نُصیریان سوریه (۱۹۲۰)،^۱ کتاب‌شناسی قرامطه (۱۹۲۲)،^۲ و مقاله «قرامطه» در دایرةالمعارف اسلام (۱۹۲۷) به همین جریان‌های حاشیه‌ای اختصاص یافت. با این حال، نخستین مطالعه اساسی او درباره جهان شیعه، مقاله «سلمان پاک و سرآغاز معنوی اسلام ایرانی» (۱۹۳۴) بود.^۳ در سال‌های پس از آن، مقالاتی چون «منشأ و معنای عرفان در اسلام» (۱۹۳۷)،^۴ «فرقه گنوسی فاطمی در اسلام شیعی» (۱۹۳۸)،^۵ «منشأ تحول نمادنگاری فارسی» (۱۹۳۹)،^۶ و «رستاخیز در جهان محمدی» (۱۹۴۰)^۷ نشان‌دهنده عمق و گستره توجه او به شیعه، عرفان و آخرت‌شناسی بود.

وی در طول فعالیت‌هایش در کالج دو فرانس و مدرسه عالی کاربردی،^۸ ماسینیون تشیع را نه به‌عنوان دین رسمی، بلکه به‌عنوان جنبشی قهرمانانه می‌دید که عدالت الهی و زمینی را با هم پیوند می‌زند. او به سه شخصیت کلیدی - علی (ع)، فاطمه (س) و سلمان پاک - به‌عنوان نمادهای «جایگزینی الهی» توجه ویژه‌ای داشت. ماسینیون تشیع را چنین تعریف می‌کرد: «برآمده از روان جمعی، آگاهی برخی مؤمنان نخستین به تراژدی کربلا، اهمیت اخلاقی زنجیره رویدادها در تاریخ، و انتظار پیروزی نهایی عدالت».^۹ اگرچه ماسینیون در کل عمرش هم‌زمان با مطالعات درباره حلاج و تصوف، به موضوعات شیعی نیز پرداخت، با این حال گاه با تشیع در جدال بود؛ زیرا معتقد بود شیعیان - به‌ویژه ابن روح نوبختی - در اعدام حلاج نقش داشته‌اند.^{۱۰} این دیدگاه سبب شد تا برخی واقعیت‌های اسلام شیعی را کمرنگ ببینند.^{۱۱} از سوی دیگر، منتقدان او را یا بیش‌ازحد ستی‌گرا و یا بیش‌ازحد مجذوب گروه‌های حاشیه‌ای مانند قرامطه، اسماعیلیه، دروزی‌ها و نُصیریه دانسته‌اند (گروه‌هایی که شاید نماینده تشیع غالب نباشند).^{۱۲} علاقه ماسینیون به نُصیریان از دهه ۱۹۲۰م. آغاز شد، زمانی که در سوریه با برخی از آنان آشنا شد.^{۱۳} او

1. *Les Nosairis de Syrie: leurs origines; répartition actuelle de leurs clans*, Revue du Monde Musulman, t. XXXVIII, mars 1920.

2. *Esquisse d'une bibliographie qarmate*, in *Oriental Studies Offered to E.G. Browne*, Cambridge University Press, 1922.

3. «Karmates», *Encyclopédie de l'Islam*, 1927.

4. *La monumentale étude sur Salmân Pâk et les prémices spirituelles de l'islam iranien*, 1934.

5. *Die Ursprünge und die Bedeutung des Gnostizismus im Islam*, Eranos-Jahrbuch, t. IV, 1937.

6. *Der gnostische Kult der Fâtima im schiitischen Islam*, Eranos-Jahrbuch, t. V, 1938-1939.

7. *The origins of the transformation of the Persian iconography by Islamic theology: the Shi'ite school of Kûfa and its manichaeian connections*, in *A Survey of Persian Art*, Oxford, 1939.

8. *Die Auferstehung in der mohammedanischen Welt*, Eranos-Jahrbuch, 1940.

9. *École Pratique des Hautes Études*.

10. Destremau, *Louis Massignon*, 2011, pp. 187-192.

۱۱. اوحدی و قندهاری، *ادوار تاریخ تصوف*، ج ۲، ص ۳۷.

12. Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*, 2007, p. 339.

13. Destremau, *Louis Massignon*, 2011, p. 189.

14. *Revue du Monde Musulman*, 1920.

آنان را نه تنها به عنوان اقلیتی مذهبی، بلکه به عنوان پیروان فراتاریخی سلمان پاک و فاطمه می‌دید. این موضوع در بافت سیاست استعماری فرانسه - که به اقلیت‌ها متکی بود - معنا پیدا می‌کرد. ماسینیون در گزارش‌هایش به کمیسیون‌های فرانسوی، بر اهمیت استراتژیک این اقلیت‌ها برای ثبات منطقه تأکید می‌کرد.^۱ در سال‌های ۱۹۳۲-۱۹۳۶، ماسینیون به بررسی واژگان گنوسی شیعه، منابع جنگ صفین، نقش علی در اسلام، تنش‌های خانوادگی زنان پیرامون پیامبر (مانند اختلاف عایشه و فاطمه)، و همچنین سیره تطبیقی مهدویت با ایده‌های آخرالزمانی یهودی و مسیحی پرداخت. «رنج»، محور اصلی نگاه ماسینیون، به‌ویژه در مواجهه با شیعه بود. وی در یک کنفرانس ایرانوس (۱۹۵۵)، حلاج و فاطمه را هر دو نماد دعا برای مظلومان دانست و رنج فاطمه را با مریم مقدس در مسیحیت مقایسه کرد. این تأمل، از سه منبع الهام گرفت: میراث معنوی هویسمانس و بلوی، توجه قرآن به مریم، و حوادث فاطیما در پرتغال (۱۹۱۷) که در نظر او نشانه‌ای از همگرایی پایان‌زمانی دین‌ها بود. البته این به‌معنای آن نیست که ماسینیون خود شیعه یا افراطی بوده است.^۲ ماسینیون، علی (ع) و اهل بیت (ع) را جانشینان معنوی پیامبر می‌دانست؛ نه به‌معنای مشروعیت سیاسی شیعیان، بلکه بر پایه حضور آنان در واقعه مباحله و وفاداری‌شان به روح اسلام.^۳ همچنین، مضامین مهدویت در آثار او جایگاه ویژه‌ای دارد. او ریشه مهدی‌گرایی را در آیات قرآنی آخرالزمانی یافت و گاه عیسی را معادل مهدی در قرون اولیه اسلام می‌دانست. در پایان عمر، ماسینیون به فرجام‌شناسی شیعه نزدیک‌تر شد و آن را نمادی از عدالت تاریخی دانست.^۴

۵. نتیجه‌گیری

جالب توجه است که سفر به شرق و زیستن در سرزمین‌های اسلامی که دوباره در اواخر سده نوزدهم از سرگرفته می‌شود، تأثیرات عمیقی را بر درک پژوهشگر غربی داشته است. کسانی مانند لوئی ماسینیون و بعدها هانری کربن، عمیقاً به این درک رسیده بودند که دریچه کتاب‌ها برای شناخت اسلام چندان گشوده نیست و آنچه از ارتباط مستقیم با فضای اسلامی به دست می‌آید، برای محقق جستجوگر بسیار متفاوت خواهد بود. عطف توجه به ابعاد معنوی اسلام که تشیع برجسته‌ترین بستر تبلور آن است، به ارائه خوانش جدیدی از تاریخ اسلام نخستین نیز انجامیده است. با این حال به نظر می‌رسد تلاش برای فهم اسلام و مسلمانان از طریق پژوهش درباره آنها، ابزاری در دست محقق غربی برای نیل به مقاصد دیگر نیز بوده است. از این رو، توجه به جنبه‌های اخلاقی - روانی پژوهشگران غربی، می‌تواند در فهم آثار آنان درباره اسلام برای ما راهگشا باشد.

1. Destremau, *Louis Massignon*, 2011, pp. 187-192.

2. Mason, *Memoir of a Friend: Louis Massignon*, 1988, p. 29.

۳. بارانی و همکاران، تحلیل مطالعات شیعی لوئی ماسینیون، بررسی دیدگاه‌ها و روش‌ها، ۱۳۹۷، ص ۵۶.

4. Rocalve, *Louis Massignon et le shiisme*, 1991, pp. 21-34.

منابع

- اشتپلر، بندیکت (بی‌تا). مقایسه عرفان اسلامی ایرانی در دیدگاه لوئی ماسینیون و آنه ماری شیمیل در رابطه با نگاه انتقادی ادوارد سعید به شرق‌شناسی. استاد راهنما: محمد سمعی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته ایران‌شناسی. گروه مطالعات ایران، دانشکده مطالعات جهان، دانشگاه تهران.
- اوحدی، امین؛ قندهاری، محمدهادی (۱۳۹۶). *ادوار تاریخ تصوف*. قم: دلیل ما، ج ۲.
- بارانی، محمدرضا؛ حسین‌اف، وصال (۱۳۹۷). تحلیل مطالعات شیعی لوئی ماسینیون، بررسی دیدگاه‌ها و روش‌ها. *مطالعات تاریخ اسلام*، ۱۰ (۳۸)، ص ۴۵-۶۸.
- حسینی طباطبایی، مصطفی (۱۳۷۵). *نقد آثار خاورشناسان شامل زندگینامه علمی و نقد آثار بیست تن از خاورشناسان نامدار*. تهران: انتشارات چاپخش.
- ساجدی، طهمورث (۱۳۸۹). لوئی ماسینیون، ایران‌شناس نامدار فرانسوی. *نامه فرهنگستان*، شماره ۴۴، ص ۱۳۹-۱۴۸.
- Abdelnour, M.G. (2021). *Chapter 5 Salvation in Modern Catholicism (Massignon, Rahner and Vatican II)*. In: *A Comparative History of Catholic and As'arī Theologies of Truth and Salvation*. Leiden, The Netherlands: Brill.
- Basetti-Sani, G. (1985). *Louis Massignon, Christian Islamologist*. Hamdard Islamicus.
- Biesterfeldt, H. (1982). *Review of Louis Massignon, The Passion of al-Hallāj, Mystic and Martyr of Islam*. tr. By H. Mason, Princeton 1982, In: *Kleine Schriften by Josef van Ess* (3 vols), pp. 1682-1690.
- Borrmans, M. (2014). *Louis Massignon et le Comité chrétien d'Entente France-Islam (1947-1962)*. Karthala.
- Bourel, D. (2004). *Louis Massignon et l'orientalisme*. Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem.
- Curtis, M. (2009). *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Desouza, W. (2019). *Unveiling men: modern masculinities in twentieth-century Iran*. Syracuse University Press.
- Destremau, Ch. & Moncelon, J. (2011). *Louis Massignon*. Paris: Tempus Perrin.
- Elmarsafy, Z. (2021). *Esoteric Islam in Modern French Thought: Massignon, Corbin, Jambet*. London: Bloomsbury Academic.
- Ève Pierunek, Y.R. (2000). *Louis Massignon et l'Iran*. Volume 5 of Institut d'Études Iraniennes Paris: Travaux et mémoires de l'Institut d'Études Iraniennes, Diffusion Peeters.
- Gude, M.L. (1996). *Louis Massignon: The Crucible of Compassion*. London and South Bend, In: University of Notre Dame Press.
- Irwin, R. (2007). *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*. London: Penguin Books.
- Kampffmeyer, G. (1934). Der Islam im Heutigen Nordwestafrika nach Professor Louis Massignon. *Die Welt des Islams*, 15(3-4), p. 90-116.

- Krokus, Ch. (2017). *The Theology of Louis Massignon: Islam, Christ, and the Church*. The Catholic University of America Press.
- Laffont, R. & Jambet, Ch. (ed.) (2009). *Louis Massignon: Écrits mémorables*. Paris: Robert Laffont.
- Laude, P. (2010). *Pathways to an Inner Islam: Massignon, Corbin, Guénon, and Schuon*. Albany: State University of New York Press.
- Lory, P. (2000). *L'Islam chi'ite dans l'œuvre de Louis Massignon*. In: Massignon et l'Iran, eds. Ève Piérunek & Yann Richard. Leuven–Paris: Travaux et mémoires de l'Institut d'études iraniennes.
- Mason, H. (1988). *Memoir of a Friend: Louis Massignon*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Massignon, L. (1997). *Essay on the Origins of the Technical Language of Islamic Mysticism*. Translated from the french with an introduction by Benjamin Clark, University of Notre Dame Press. Notre Dame, Indiana, p. 39.
- Moubarac, Y. (1963). *Mémorial Louis Massignon, Sous la direction de Youakim Moubarac et des textes arabes de Ibrahim Madkour, Abd al-Rahman Badawi, Taha Hussein, etc.* Dar el-Salam, Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Cairo.
- Ollivry, F. (2019). *Louis Massignon et la mystique musulmane: analyse historiographique, méthodologique et réflexive d'une contribution à l'islamologie*. Université Paris sciences et lettres, Université de Montréal.
- Osti, L. (2021). Al-Hallāḡ: a View from the Court. *Quaderni di Studi Arabi*, 16(1-2), p. 357-367.
- Rocalve, P. (1991). *Louis Massignon et le shiisme*. In: Lugman, Printemps, Numéro 14, pp. 21-34.
- Rodinson, M. (1962). *Louis Massignon*. L'Année Sociologique (1940/1948-), no.13, pp. VII–VIII.
- Said, E. (1977). *Orientalism*. London: Penguin.
- Scott, M.T. (2018). A Trajectory Toward the Periphery: Francis of Assisi, Louis Massignon, Pope Francis, and Muslim–Christian Relations. *The Review of Faith International Affairs*, 16(1), p.16-36.
- Seigel, J.E. (2015). *Between cultures: Europe and its others in five exemplary lives*. University of Pennsylvania Press.
- Six, J.-F. (1971). *Le Grand Rêve de Charles de Foucauld et Louis Massignon*. Albin Michel.
- Waardenburg, J. (1964). *Louis Massignon*. Numen, 11, p. 83-84.
- Waardenburg, J. (1969). L. Massignon's Study of Religion and Islam. *Oriens*, 21-22(1), p. 136-158.
- Waardenburg, J. (2005). Louis Massignon (1883-1962) as a Student of Islam. *Die Welt des Islams*, no. 45, p. 312-342.
- Wiet, G. (1963). *Louis Massignon (1882-1962)*. Syria, 40(1-2), p. 221-225.